

Türk Evren Tasavvurunda Mitik Su ve Tükürük İlişkisi

BERAT SAMET KAHRAMAN*

Öz

İnsan kendilik bilinci kazanmak ve var oluşunu anlamlandırmak için evrene ilişkin birtakım tasavvurlar geliştirmiştir. Bu tasavvurların en eskisi örnekleri mitolojik metinlerdir. Bu metinler, su temelli bir varoluşu ön görmüştür. Böylece her şeyin sudan var olduğu fikri meydana gelmiştir. İnsana bu tasavvuru düşündüren de yine suyun kendisi olmuştur. Suyun sahip olduğu yapısal özellikleri evren tasavvurunun da temelini oluşturmuştur.

Çalışmada, Anadolu'da varlığını sürdüren su merkezli inanmaların ve ritüellerin evren tasavvuruyla ilişkisi incelenmiştir. İnsanın dünyayı algılayış biçiminin su aracılığı ile nasıl somutlaştırıldığı ortaya konulmuştur. Ayrıca halk arasında kullanılan "huyuna suyuna gitmek", "yüzü suyu hürmetine", "suyu sert olmak" vb. pek çok ifadenin arka planında yer alan mitik yaklaşım tartışılmıştır. Buna ek olarak Türk halk kültüründe "ocaklı" olarak adlandırılan halk hekimlerinin "tükürük" ritüellerinin mitolojik geçmişi, düşünce yapısı ve evren tasavvuru içindeki yeri ortaya çıkartılmıştır.

Anahtar sözcükler: su, ilksel su, yağmur, ritüel, tükürük

THE RELATIONSHIP BETWEEN MYTHIC WATER AND SALIVA IN THE TURKISH CONCEPTION OF THE UNIVERSE

Abstract

Man has developed some conceptions of the universe in order to gain self-consciousness and make sense of his existence. The oldest examples of these conceptions are mythological texts. These texts predicted a water-based existence. Thus, the idea that everything comes into existence from water has emerged. It was the water itself that made people think of this imagination. The structural features of water have also formed the basis of the conception of the universe.

In the study, the relationship between water-centered beliefs and rituals existing in Anatolia and the conception of the universe has been examined. It has been revealed how the way people perceive the world is embodied through water. In addition, the mythical approach, which is in the background of many expressions such as "huyuna suyuna gitmek", "yüzü suyu hürmetine", "suyu sert olmak", etc. used among the people is discussed. Moreover, the mythological history, mentality and place of the "spit" rituals of folk physicians, called "ocaklı" in Turkish folk culture, in the conception of the universe were revealed.

Keywords: water, primary water, rain, ritual, saliva

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi YOK 100/2000 Somut Olmayan Kültürel Miras Proje Asistanı. beratsametkahraman@posta.mu.edu.tr. ORCID 0000-0003-4676-6928
Gönderim tarihi: 04.06.2022 Kabul tarihi: 23.08.2022

GİRİŞ

Su, mistik tecrübenin, evrensel düzenin ilk maddesidir (Rudhardt, 2006: s. 125). Bütün kültürlerde “hayatın kaynağı” olarak nitelendirilir. Suyun sonsuzluğu, gücü, devinimi, taşkınlığı ve şekilsizliği hayatın kaynağı olmasındaki düşünceyi meydana getirmiştir. Ayrıca suyun akıp giderek uzaklaşması, buharlaşıp göğe çıkışı aynı şekilde yeniden gökten gelişi suyun düalist yapısını ifade eder. Bu noktada su varlıkla yokluk arasındaki dengedir (Türkmen, 2013: s. 13).

Yaşamsal anlamda da su her canlı için varoluşla doğrudan ilişkilidir. Her canlı suya ulaşmak zorundadır. Bu zorunluluk, kültürün şekillenmesinde de son derece önemli bir etmen olmuştur. İnsan-su birlikteliği, bu ilişkinin mistik tecrübesini geliştirmiştir. Dolayısıyla insan, su sayesinde kendisini kutsalla ilişkilendirmiştir. Su, insanın anlam arayışı yolculuğunda kutsal nesnesi olmuştur.

Su, pek çok inançta ve kültürde “Materia Prima” yani ilk madde olarak kabul edilir. Avusturalya ve Asya halklarında kozmik gücün suda olduğuna inanılır (Türkmen, 2013: s. 14). Bütün yaratılış kozmogonileri, su, suya dalış, sudan çıkış veya okyanusla ilişkilidir (Rudhardt, 2006: s. 126). Bilinen en eski metinlerden olan Sümer kozmogonisi, ilk harekete geçirici ve ilk madde olarak suyu kabul eder (Kramer, 2017: s. 105-106). Hint mitolojisinde su, yaşamın özü, ölümsüzlüğün kutsal maddesi, hastalıkların iyileştiricisi olarak kabul edilir (Eliade, 2005b: s. 228-229). Saha, Altay gibi Türk yaratılış destanlarında ve Türk kozmogonisinde de su ilk maddedir (Ögel, 1971: s. 448; Bayat, 2007: s. 248). Altay Yaratılış Destanı’ndan, Anadolu tasavvuf düşüncesine ilksel sonsuz su motifi, Türk düşünce sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır (Oğuz, 1998a: s. 24). Dünya geneli yaratılış anlatıları incelendiğinde bu “ilksel” olarak nitelendirilen suya rastlamak mümkündür. Kozmostan önceki kaosta iki varlıktan biri su diğeri ise tanrıdır (Eliade, 2017: s. 171). Semavi dinler de yaratımda suyun ilksel unsur olduğunu ifade etmiştir. Tevrat’ta suyun yaratılıştaki rolü, Tekvin birinci ve yedinci bölümleri arasında verilir. Buna göre, “Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı/Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıkla kaplıydı. Tanrının ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu/Tanrı ışık olsun diye buyurdu ve ışık oldu/Tanrı ışığın iyi olduğunu gördü ve onu karanlıktan ayırdı/Işığa Gündüz, karanlığa Gece adını verdi. Akşam oldu sabah oldu ve ilk gün oluştu/Tanrı suların ortasında bir kubbe olsun, suları birbirinden ayırsın diye buyurdu/ve öyle oldu Tanrı gök kubbeyi yarattı” şeklinde geçer. Tanrının ruhunun suların üzerinde dalgalanması, yaratım eyleminden önce suyun olduğu, en azından evrenin yaratılışından önce var olduğu anlamına gelir.

İncil’de evrenin yaratımında suya ilişkin bir ifade yer almamaktadır ancak Matta İncili’nde Hz. Yahya, Hz. İsa’yı suyla vaftiz eder ve peygamberliğini meşrulaştırır. Metinde Hz. İsa suya batırılır ve çıkartılır. O anda gökler açılır ve tanrının ruhu güvercin gibi Hz. İsa’nın üzerine iner. Göklerden Tanrı: “Sevgili oğlum budur. O’ndan hoşnudum.” şeklinde seslenir (Matta: 3). Bunun haricinde Yuhanna İncil’inde Hz. İsa’nın ölümsüzlük suyuna sahip olduğu da bir anlatı üzerinden verilir (Yuhanna: 4).

Kur'an-ı Kerim'de bütün canlıların sudan yaratıldığı ve suyla hayat verildiği ifade edilir. Hayatı olan/canlı olan her şeyi sudan yarattık (Enbiya, 21/30), Allah her canlıyı sudan yarattı (Nur, 24/45) ifadeleri de İslami düşünce dünyasında suyun ilk madde olarak kabul edildiğini gösterir.

Bu durum suyun kutsala ilişkisinin ne kadar güçlü olduğunu ifadesidir. Dolayısıyla suyun tanrı veya tanrıların mekânı olduğu algısı gelişmiştir (Baysal, 2019: s. 34). Suyla bu denli temas beraberinde kutsala karşılık birtakım yasakları da getirmiştir. Suyu kirletmemek başta olmak üzere kutsal suyun kenarına gidenler gördükleri, duydukları ve düste gördüklerini hiç kimseye anlamamışlardır (Şayhan, 2018, s. 87). Suyun yaşayan ve ölümsüz bir yapıya sahip olduğu algısı, bu inancı doğurmuştur. Bu kutsal madde, arınmanın da ana unsuru olmuştur. Her kültürde farklı arınma ritüellerinin merkezinde su vardır. Doğu toplumlarından batı toplumlarına, Musevilikten Müslümanlığa çeşitli yıkanma ritüelleri; su serpmeye, dalıp-çıkma, abdest vb. arınmayı sembolize eder (Türkmen, 2013: s. 14). Ayrıca suya dalıp-çıkma da yenilenme, kutsalın içinde yok olma ve kutsaldan doğarak varlığa kavuşmayı ifade eder.

Suyun bütün kültürlerde üç sembolik anlamı vardır. Bunlar; "hayatın kaynağı", "arınma" ve "yenilenmedir" (Türkmen, 2013: s. 13). Suyun pek çok işlevler yönü olsa da temel olarak sembol değerleri bu çerçevededir. Her toplum, her kültür ve her inanış, su merkezli işlevsel yaklaşımlar geliştirmiştir. Bu yaklaşımlar son derece farklılık gösterebildiği gibi aynı olarak da son derece çoktur. Çalışmada, suyun döngüselligi insandan tanrıya ve tanrıdan insana olacak şekilde iki yönüyle ele alınmıştır. İnsandan tanrıya, suyun akıp gidişine yönelik inanmaları, tanrıdan insana ise yağmur yoluyla tamamlanan döngüselligi ifade eder. Bu noktada devinim tamamlanmış olacaktır.

1. DÖNGÜSEL SU YAKLAŞIMI

Suyun ölümsüzlüğü ve sürekliliği, suya ilişkin mistik düşüncenin temelini oluşturur. Çünkü su, kaynağı bilinmeyen bir yerden çıkar, çoğalır, uzaklaşır ve bilinmeze doğru gider. Yağmurlarla tekrardan döner ve yine bilinmeze doğru uzaklaşır. Mistik düşünce çerçevesinde su döngüsel bir hal alır. Dünyadaki bütün suların yekpare olduğu inancı genel bir kaniya sahiptir. Bundan dolayı su ölümsüzdür. Durmayan, sürekli hareket halindeki su dünya algısının devinimini sembolize eder. Bu devinim dairesinin bir ucunda tanrı diğer ucunda ise insan vardır ve sürekli bir hareketle birbirlerine su aracılığı ile bağlıdırlar. Dede Korkut'ta Salur Kazan: "Su Hak dizarını (didar) görmüştür, ben bu suyla haberleşeyim" (Ergin, 2018: s. 101) ifadesiyle evrenin yaradılışındaki ilk suya atıf yaparak suyun döngüsellliğini, tanrıyla insan arasındaki irtibat kanalı oluşunu ve ölümsüzlüğünü dile getirir. Roux da suyun enginliğini göğü yansıtan bir aynı olarak tasvir eder ve yağmurun da su gibi tanrının hayatına iştirak ettiğini ifade eder (1994: s. 117).

Suyun döngüsellğine yönelik inancın temelinde yağmur vardır. Yağmur, akıp giden suyun gökten yeniden gelmesini ifade eder. İnsan-tanrı iletişiminin, tanrıdan insana doğru olan kısmını oluşturur. Bu inanç noktasında yağmur-insan ilişkisi her toplum için son derece önemlidir. Türk toplumlarında ve Anadolu'da yağmur adlarının çeşitliliği bu ilişkinin ne denli güçlü olduğunu gösterir. Yağmurun zamanı, şekli, türü vb. pek çok kıstas temel alınarak farklı adlandırmalar yapılmış, yağmur olgusu özelleştirilmiştir (Develi, 2017: s. 87-99). Toplumun kültürel yaşamında

önemli bir yeri olan yağmura ilişkin pek çok inanma ve ritüel oluşmuştur. Bu inanmaların temelinde, yağmurun tanrı-insan iletişiminin aracı olduğu algısı yatmaktadır.

Yağmura ilişkin ritüellerin başında nisan ayı yağmurlarını merkeze alan uygulamalar gelir. Nisan, zamanda da başlangıcı sembolize eder. Adından da anlaşılacağı üzere ilkbahar ölü olan doğayı harekete geçirici ana unsurun ayıdır. Bu ayda düşen ilk yağmur hatta bu yağmurun ilk damlaları kutsal kabul edilir. Anadolu'da uygulanan nisan yağmuru ritüelleri bu duruma örnektir. Konya'da nisan ayında yağın yağmurlarının halk tarafından kaplara doldurulduğu, bir sonraki nisana kadar ihtiyaç halinde kullanılmak için saklandığı, içildiği ve şifa için vücuda sürüldüğü tespit edilmiştir (Arıcı, 2018: s. 21). Adana'da çeşitli boğaz hastalıkları için toprakla nisan yağmurunun karıştırılır ve boğaza sürülür (Ateş, 2015: s. 100). Ordu'da Hıdırellez yağmurunun şifalı olduğuna inanılır. Bu yağmurla yoğurt mayalanır, banyo yapılır ve yemeklere katılır (Çalışkan, 2015: s. 388). Çukurova bölgesinde ise kısır olan kadınların nisan yağmurundan içerse gebe kalacağına inanılır (Artun, 2013: s. 82).

Yağmurla kısırılığı giderme veya gebe kalma inancı, mistik anlamda diğer ritüellerden ayrılır. Bu düşüncenin temelinde ceninin suyun içinde yaşaması, mikro mitolojik yaratımın bir sembolü olarak değerlendirilmesi yatar. Böylece sudan gebe kalılabileceği düşüncesi doğar. Yağmurdan gebe kalma, suyun doğrudan tanrıdan geldiğine ve üretici gücüne olan inancı sembolize eder. İlk yaratımdaki suyun dölleyiciliği yağmura atfedilmiştir. Yalnızca yağmur değil Azerbaycan'da kısır olan kadınlar mağaralara gider ve tavandan veya duvardan damlayan damlaları toplayıp içerler. Böylece suyun onları gebe bırakacağına inanırlar. Kırgız, Kazak ve Yakutlarda da kısır kadınlar çay, dere, akarsu vb. suların üzerinden atarlarsa çocukları olacağına inanırlar (Beydilli, 2004: s. 502). Bu tasavvur Türk destanlarında ve masallarında da gökten düşen dolu tanesinden, yağmurdan veya sudan gebe kalma şeklinde görülür. Özellikle Siyenpi Destanı bu duruma örnektir (Atsız, 2020: s. 66).

Bütün bu inanmaların ve ritüellerin temelinde döngüsel su tasavvuru yatmaktadır. Yekpare bir suyun sürekli insan-tanrı arasında döndüğü, bu suyun ilksel su olduğuna inanılır. Tanrı-insan ilişkisinde yön gökten aşığdır. İnsan-tanrı ilişkisinde de kutsalla iletişim kurulması için su merkezleri belirlenmiştir. Suylar aynı zamanda dünyanın merkezini belirlemede de yardımcı olurlar (Rudhardt, 2006: s. 130). Bu merkezler doğal su kaynaklarının çıktığı yerlerdir. Aktarımın, insan-tanrı iletişiminin de kozmik merkezleridirler.

2. AKTARIM ARACI OLARAK SU VE TÜKÜRÜK İLİŞKİSİ

İnsan-tanrı iletişiminin merkezi doğal su kaynakları veya bu kaynaklar üzerine inşa edilmiş mimarilerdir. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Anadolu'da da çok sayıda kutsal kabul edilen çeşme, kaynak, akarsu vb. su merkezleri vardır. Bu merkezler aslında bir bütünün parçalarıdır. Büyük ilksel su tasavvurunun küçük birer parçasıdır. Toplumsal gelişme ve kültürel değişim noktasında merkezler de çeşitlenmiştir. Örneğin, Giresun'da yaşatılan "Mayıs Yedisini" törenleri, "Su Bayramı" veya "Deniz Bayramı" olarak da adlandırılır. Bu törenin amacı, deniz merkezli bereket, şifa ve baharı karşılamadır. Denize kıyısı olmayan yerlerde ise bu bayram, yedi çeşmeden veya kaynaktan bu alınmasıyla da kutlanır (Oğuz, 2006b: s. 10). Makro anlamda deniz

merkezli yaklaşımlar, ihtiyaçların hasıl olmasıyla değişime uğramış ve yerlerini çeşme, kaynak vb. merkezlere bırakmıştır.

Bu merkezlerin genel özelliği su aracılığıyla kutsalla iletişime geçmektir. Dilek ve isteklerde bulunulan hatta dilek, şans, uğur vb. çeşmesi/suyu/deresi şeklinde adlandırılan yerler de vardır. Genellikle ziyaret fenomeni açısından kutsalla temas, su ile sağlanmaktadır. Yatır, ziyaret, türbe vb. mekanların muhakkak yanında bir su vardır ve bu su kutsal kabul edilir (Oymak, 2010: s. 44). Örneğin, Ordu'da dileğin yerine gelmesi için varsa evliya mezarının yakınlarında bulunan kaynak ya da çeşme suyundan yüzüne sürmesi gerektiğine de inanılır (Engin, 2019: s. 90). Bu noktada, yatır, ziyaret, türbe gibi yerlerdeki sular zezem gibi kutsal kabul edilmiştir. İşlevsel yanı sıra şifa sağlamaktır, (Türkyılmaz, 2013: s. 96). Çorum'da Hamit Dede Türbesi'nin çeşmesinden konuşamayan çocuklara su içirilir ve iyileşeceklerine inanılır (Tozlu, 2017: s. 95). Ayrıca suyun akıp giden, dertleri götüren, sırların anlatıldığı bir unsur olduğuna da inanılmıştır. Örneğin Harput'ta Yedigöz kayalıklarından çıkıp yedi ayrı kaynak pınarını oluşturan suların birleştiği yer halk tarafından kutsal kabul edilmiştir. Buradaki kadınlar, çeşitli dertlerini, sıkıntılarını, sebep olan kişileri bu suya anlatırlar. Benzer yaklaşımlar Kırgız ve Kazak toplumlarında da görülür. Çocuğu olmayan kadınların bir kuyu veya pınar başında geceledikleri, kurban keserek adaklarda buldukları bilinir (Aktaran Demren, 2013: s. 207). Görülen bir rüyayı akan bir suya anlatılması ve Hıdırellez'de dileklerin suya atılması da suyun aktarım işlevi ile ilgilidir (Ocak, 2012: s.118). İnsan-tanrı iletişimi su aracılığıyla sağlanmış olur. Bütüncül ilksel su yaklaşımının yanı sıra bireysel su algısı da vardır. Makro anlamla her şey sudan yaratılmıştır ancak mikro anlamda ise her kişinin kendisine has suyunun olduğuna inanılır.

Bu inanca ilişkin ifadeler atasözleri ve deyimlere yansımıştır. Örneğin; suyuna gitmek, yüzü suyu dökmek, ya huyundan ya suyundan vb. (Aksoy, 1993: s. 43; 83; 163). Bunların dışında halk arasında bir kimsenin sert veya yumuşak mizaçlı olduğunu ifade etmek için "suyu sert/yumuşak" söylemi kullanılır. Ayrıca iki kişinin uyumu veya uyumsuzluğu da "huyu huyuna, suyu suyuna" benzetmekle ifade edilir (<https://sozluk.gov.tr> erişim 21.08.2022). Bu ifadelere göre her insanın kendine has suyu vardır. Günümüz için herhangi bir kutsallık ifadesi olarak kullanılmasa da son derece kutsalla ilişkili söylemlerdir. Bu söylemlerin temeli, ilkel döneme dayanır. Kutsal olduğuna inanılan (kam-şaman vb.) kişilerin ritüel temelli yaklaşımları, kutsal ve kutsal dışını belirlemede önemli rol oynamıştır. Kutsal kişiler, kutsal olmayanlara kendi mistik güçlerini kullanarak yardım eder ve eksikliklerini giderirler. Bunun için büyü temelli bir yaklaşım kullanırlar. Bu büyüye ise "temas büyüü" adı verilir. "Temas büyüü, benzer benzeri meydana getirir" ilkesine dayanır. Bir şeyde bulunan gücün, o şeyin başka nesnelere teması dolayısıyla bir dereceye kadar onlara bulaşması ve geçmesidir. (Örnek, 1995: s. 141). Burada göz önünde tutulması gereken, kutsaldan kutsal dışına doğru aktarımdır. Bu inancın pek çok örneği Anadolu'da vardır. Örneğin Çukurova'da derleme çalışmasında, gebe kalmak için gebe veya çocuklu bir kadının elinden su içildiği tespit edilmiştir (Artun, 2013: s. 82). İskilip'te kolay doğum yapan birinin elinden su içilmesinin, doğumu kolaylaştıracağına inanılır (Tozlu, 2017: s. 30). Doğum ve su ilişkisi, Şamanizm'den günümüze taşınmış bir olgudur. Su tanrısı olarak bilinen Yayık Han, doğumda insanların yardımına koşar ve bebeğe kut, vücut ve ruh verir (Seyidov, 1996:

s. 261). Bu inanç değişikliğe uğramıştır. Anadolu'daki uygulamanın her iki mensubunun da kutsal kişiler olmadığı görülür ancak bu zamanla meydana gelmiştir.

Pek çok halk inancı dermesinde kutsal kişilerin yerini "hoca" olarak adlandırılan cami imamlarının aldığı görülür. Hocanın elinden su içmek, suya dua okumak vb. pek çok uygulama bu çerçevede değerlendirilir. Yukarıda verilen örneklerin dışında "yüzü suyu /hürmetine" halk tarafından sıkça kullanılan, kutsallıkla ilişkili bir ifadedir. Bu ifadeler dua cümlelerinde birinin veya bir şeyin hatırına veya varlığına değer verildiği için anlamında kullanılır (Türkçe Sözlük, 1998: s. 2486). Özellikle Alevi-Bektaşî gülbanklarında oldukça sık rastlanır. Örneğin, *İmam Hüseyin'in, Kerbela'da susuz şehit düşenlerin ruhlarının "yüzü suyu" hürmetine!* Başka bir gülbankta ise *Bağışlanma senin suyu suyun hürmetine olsun ya pirim Hünkâr ve Bağışlanmamız senin yüzün suyun hürmetine olsun ya Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli!* şeklinde geçmektedir (Erdem Kük, 2021: s. 124-125;131;349). İfadelerde geçen "yüzüsuyu" terimi son derece önemlidir. Kutsal kabul edilen kişilerin, kutsiyetlerinin ilksel suya dayandırılması noktasında somut birer örnektir.

Halk inancı içinde aktarım unsuru olarak sık görülen bir diğer unsur ise "tükürüktür". Tükürüğün de temas büyüünde kullanılan, özel bir uygulamadır. Şamanizm'de usta şamanın yetiştirdiği çırağına el verme merasiminde yeti aktarımı olarak tükürük kullanılır. Pek çok sınavdan geçen çırağın ağzına, son olarak usta şaman tükürür ve çırak bu tükürüğü yutarak erginliğini tamamlar (Eliade, 1999a: s. 143). "Ağza tükürme" ritüeli, suyun sahip olduğu yaratıcılığı ve kutsallığı ilgilidir. Ağzına tükürülen şaman aday, suyun yaratım özelliğiyle tükürük sayesinde yeni bir kimlik kazanmış olur (Baysal, 2019: s. 167). Bu uygulamada kutsal dışının kutsala dönüştürülmesi esastır.

Anadolu'da da bu uygulamanın genellikle kutsal kabul edilen "ocaklı" olarak adlandırılan halk hekimlerince tedavi amaçlı uygulandığı görülür (Zorluer, 2018: s. 70). Ocaklı kişi, ağızlarına aldığı bir şeyi çiğner veya tükürüğünü yaralı yere sürerek tedavi uygular (Önal, 2017: s. 88). Yozgat'ta, ocaklının deniz suyu içmiş birisi olduğu ve tükürüğüyle hastalığı iyileştirdiğine inanılır. (Zorluer, 2018: s. 70). Çorum'da ise, ocaklı kişi deniz suyunu ağzına alır ve hastanın yüzüne tükürür (Tozlu, 2017: s. 62). Çorum ve Yozgat illerinin denizle bağlantısı yoktur ancak deniz suyunun kullanılması veya ocaklı kişinin denizle ilişkili hale getirilmesi kolektif bellekte mitolojinin ve ilksel suyun izlerini taşıdığını gösterir.

Tükürükle sağaltım edebî metinlere de yansımıştır. Ağız barını olarak da adlandırılan tükürük her derde deva olarak görülmüştür. Görmeyen gözün tükürükle açılması sık işlenen bir motif olmuştur (Alptekin, 2010: s. 10). Bamsı Beyrek hikâyesinde, Bal Böğrek'in yarası Banliboz'un tükürüğüyle toprak karıştırılıp kırık yere sürülerek tedavi edilmiştir (Görkem, 2000: s. 243). Pek çok İslami anlatıda da sıklıkla tükürükle karşılaşmaktadır. Tasavvuf edebiyatında Hz. Muhammed'in Ahmet Yesevi'ye ulaştırılmasını istediği hurmayı Arslan Baba'ya emanet etmeden ağzına koyduğu ve mübarek olduğuna inanılan tükürüğünü sürdüğüne inanılır (Köprülü 1981: s. 28-29, 64). Ahmet Yesevi'ye de Hz. Hızır, göstermiş olduğu kerametlerden dolayı mübarek sayılan tükürüğünden ihsan eder (Köprülü 1981: s. 89). İslami destan geleneğinde de Hz. Muhammed'in tükürüğü mübarek sıfatıyla tanımlanır ve metinlerde iyileştirici unsurdur. Örneğin, Battal Gazi Destanı'nda Hz. Muhammed, Abdülvehhab'ın ağzına kendi tükürüğünü koyar ve Battal Gazi'ye

vermesi için boğazında emanet bırakır (Çolak, 2006: s. 11). Danişmend Gazi Destanı'nda Hz. Muhammed, Danişmend Gazi'nin rüyasına girer ve yaralarına tükürüğünü sürerek iyileştirir (Çelebi, 2010: s. 256). Hz. Ali Cenknemelerinde, Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin gözlerine tükürüğünü sürerek sağlığına kavuşturur (Demir, 2007: s. 53).

Görüldüğü üzere aktarım aracı olarak tükürüğün özel bir kullanım alanı vardır. Kutsallık formunu Şamanizm'den İslamiyet'e yenileyip sürdürmüştür. Genel çerçevede su kültürü, Türklerin Müslüman olmasıyla İslami örtü altında eren kültürle birleşerek devam etmiştir (Türkan, 2012: s. 138). İslami anlatılarda kutsal kişilerin ön plana çıkmasının nedeni budur. Burada aslanan su aktarımı ve suyla yeti transferi yapmaktır. Halk arasında kişinin karakterinin ve kişiliğinin iyileştirilmesine yönelik tükürük uygulamaları da görülür. Örneğin, Çorum'da gelin evine getirildikten sonra kaynanası tarafından yumurta pişirilmektedir. Kayınvalide tarafından gelininin huyunun kendisine benzemesi amacıyla yumurtanın içine tükürülmektedir ve bu yumurta geline yedirilmektedir (Tozlu, 2017: s. 42). Çorum'da yeni doğan bebeğin ağzına, sevilen, saygı duyulan, iyi huylu olduğuna inanılan bir tanıdık tarafından tükürülmektedir. Huyu kötü olan kişinin bebeğin ağzına tükürmesine izin verilmemekte, aksi halde o kişiye benzeyeceği düşünülmektedir (Tozlu, 2017: s. 35).

Tükürüğün olumsuz/küfür ifadelerinde de kullanıldığı görülür. Örneğin, "ağzına tükürmek" deyimini kullanan kişinin toplumca onaylı, normlara uyan bir kişi olduğu, ifadenin muhatabının ise toplumca onaylı kişiye benzemesi, ona saygı göstermesi gerektiği anlamına geldiği söylenebilir.

Halk arasında korkulan bir şeyden üç kez tükürerek sakınıldığına inanılır. Örneğin, Kars ve çevresinde su kurbağalarına temastan geçtiğine inanılan el üstü kabarcıklarına "zigilik" adı verilir. Kurbağa gören kişi "tu zigilik sana" diyerek kurbağaya doğru tükürür. Bu sayede korunduğuna inanır (Kalafat, 2008: s. 311). Bu geleneğin Çin kaynaklarında yer aldığı da görülür ayrıca Çinliler tükürüğü yaşam suyu, yaşam pınarı gibi mecaz ifadelerle tanımlayarak onun önemine vurgu yaparlar (Eberhard, 2000: s. 308).

Toplumda işlevsel olarak kullanılan tükürüğün, tıp bilimi açısından kanıtlanmış faydaları da vardır. İnsan bedeninin salgıladığı tek tatlı sıvı tükürüktür. Tükürük yapısı gereği anti bakteriyel (bakteri önleyici), anti viral (virüs önleyici) ve anti fungaldır (mantar önleyici). Ayrıca tükürüğün yapısında mikroorganizmaların çoğalmasını engelleyen pek çok madde yer alır (Akbaş vd. 2009: s. 363-364). İnsanlık, tükürüğün bu özelliğini çok eski dönemlerde keşfetmiş ancak anlamlandıramadığı için bu özelliği kutsal kişilere atfetmiş olabilir. Kolektif bellekte tükürük kişinin yaratılış suyunun somut hali olarak kabul edilmiştir.

SONUÇ

İnsanın bir madde olarak su etrafında dünyayı anlama ve anlamlandırma çabası incelenmiştir. Suyun insanda yarattığı mistik düşüncenin pratiğe dönüşümleri, suya yüklenen anlamlar çerçevesinde ele alınmıştır. İlk anlatıların ilk cümlelerinde yer alan su çerçevesinde yaratılan döngüsel dünya tasavvuru hala günümüzde işlevselliğini sürdürmektedir. Bugün su merkezli ritüellerin temelinde döngüsellik algısının olduğu tespit edilmiştir. Suyun, yalnızca bir

kült olmadığı evren tasavvurunun şekillendiricisi de olduğu görülmüştür. Aynı zamanda insanın, insan oluşunun nedeni de suya bağlanmıştır. Halk arasında kullanılan “huyuna suyuna gitmek”, “suyu sert/yumuşak olmak”, “huyu huyuna suyu suyuna” vb. ifadelerin ilksel suya atıf yaptığı, evren tasavvuruyla ilişkili olduğu, ilk metinlerde yer alan suyla aynı anlamı taşıdığı ortaya konulmuştur. Bu noktada herkesin bir suyu olduğu inancı, bilinçdışı bellekte inanılan bir durumdur. Bu ifadeler, gündelik dilde, mitik dönemden her ne kadar kopuk bir bağlamda kullanılsa da aslında kolektif bellekte “söylem” “mit” ilişkisini gözler önüne sererler.

İnsan olarak mitten kopmak pek de mümkün görülmemektedir. Söylemlerin haricinde eylemler de mitik dönemin bakiyelerini taşımaktadır. Halk arasında özellikle ocak kültüründe kullanılan “tükürük” merkezli ritüeller, ilksel su inancının nasıl somutlaştırıldığını göstermiştir. Tükürük-su ilişkisinin mitik dönemden bugüne taşınmasının altında yatan güçlü evren tasavvuru ortaya konulmuştur. Ayrıca, çalışmada tükürüğün bilimsel anlamda iyileştirici ve koruyucu özelliklerinin verilmesiyle, Türk halk irfanının önemi vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. İstanbul: İnkılâp Yay.
- Aktaş, Alper vd. (2009). “Tükürük Salya; Özellikleri ve Görevleri Tanı Açısından Değeri”, *ADO Klinik Bilimler Dergisi* 3/2 Temmuz, s. 361-367.
- Alptekin, Ali Berat (2010). “Türk Halk Hikayelerinde Halk Hekimliği”, *Milli Folklor*, Yıl 22, Sayı 86, s. 5-19.
- Arıcı, Betül (2018). *Konya İli Selçuklu İlçesi Halk İnanışları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi.
- Artun, (2013). *Türk Kültüründeki Su Kültünün Çukurova Halk İnançlarındaki İzleri*. Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu, Editör: Mehmet Aça, Namık Kemal Üniversitesi, Motif Vakfı, Tekirdağ, s. 77-91.
- Ateş, Fatma (2015). *Adana Halk Hekimliğinde Ocak Kültü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Atsız, Hüseyin Nihal (2020). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Bayat, Fuzuli (2007). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Baysal, Nagihan (2019). *Türk Halk Kültüründe Su*, Ege üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir: Basılmamış Doktora Tezi.
- Beydilli, Celal (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev. Eren Ercan, Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- Çalışkan, Erol ve Seher Şerife (2015). “Türklerde Hidrellez İnancı: Makedonya Örneği”. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*. Special Issue 3, s. 380-392.
- Çelebi, Mehmet Surur (2010). “Dânişmend-Nâme’de Rüyaların İşlevleri”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages*. Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 5/1. Winter.
- Çolak, Abdülkadir (2006). “Türâbî’nin Manzum Battalname’si İnceleme/Metin”. Elâzığ: İnönü Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Demir, Necati (2007). *Hazret-i Ali Cenklere I-II*. Ankara: Destan Yay.
- Demren, Çağdaş (2013). *Bir Korku Unsuru Olarak Su*, Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu, Editör: Mehmet Aça, Namık Kemal Üniversitesi, Motif Vakfı, Tekirdağ: s. 206-212.
- Develi, Hayati (2017). "Türkçede Yağmur Adları Üzerine". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 57, Sayı: 57, s. 81-106.
- Eberhard, Wolfram (2000). *Çin Sembelleri Sözlüğü*. İstanbul: Kılbalcı Yay.
- Eliade, Mircea (1999a). *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, Ankara: İmge Yayınevi.
- Eliade, Mircea (2005b). *Dinler Tarihi/İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi*. Çev. Mustafa Ünal. Konya: Serhat Kitabevi.
- Eliade, Mircea (2017c). *İmgeler ve Sembeller*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Doğubatı Yay.
- Engin, Abdulkadir (2019). *Ordu Yöresine Ait Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Tokat: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erdem Kük, Didem Gülçin (2021). *Alevi-Bektaşî Gülbankları Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım*, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Basılmamış Doktora Tezi.
- Ergin, Muharrem (2018). *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Görkem, İsmail (2000). *Halk Hikayeleri Araştırmaları: Çukurovalı Aşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuvarı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kalafat, Yaşar (2008). "Dedem Korkut'un Kurdu", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9, s. 309-324.
- Köprülü, Mehmet Fuat (1981). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Kramer, Samuel Noah (2017). *Tarih Sümer'de Başlar*. İstanbul: Kılbalcı Yay.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2012). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kılbalcı Yay.
- Oğuz, M. Öcal (1998a). "Mitolojimizde ve Ural Batır Destanı'nda Başlangıçtaki Sonsuz Su", *Milli Folklor*, Sayı: 38, s. 22-24.
- Oğuz, M. Öcal (2006b). "Türkiye'nin Doğu Karadeniz Kıyısında Mayıs Yedisi Bayramı", *Milli Folklor*, Yıl: 18, Sayı: 69, s. 5-14.
- Oymak, İskender (2010). Anadolu'da Su Kültürünün İzleri, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15:1, s.35-55.
- Ögel, Bahaeddin. (1971). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önal, Mehmet Naci (2017). "Hoca Ahmet Yesevi Üzerinden Türklerin İslam Algısı, Kültür Dünyamızın Mimarları II". Muğla: Muğla Üniversitesi Yay. Sayı: 87, s. 83-100.
- Örnek, Sedat Veyis (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Roux, Jean Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, Ankara: İşaret Yayınları
- Rudhardt, Jean (2006). "Su", Çev. Âdem Koç, *Millî Folklor*, Yıl: 18, Sayı 70, s. 125-137.

- Seyidov, M. A. (1996). "Eski Türk Kitabelerinde Yer-Sub Meselesi", Çev. Sadettin Gömeç, *Dil Tarih Coğrafya Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 18, Sayı 29, s. 259-265.
- Şayhan, Fatih (2018). "Altay Türklerinin İnanmalarındaki Su Kültünün Mitsel Okuması", *Bilig*, Tozlu, Sümeysa (2017). *Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Artvin: Artvin Çoruh Üniversitesi.
- Türkan, Kadriye (2012). "Türk Dünyası Masallarında Su Kültü", *Millî Folklor*, Yıl 24, Sayı 93, s. 135-148.
- Türkçe Sözlük (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Türkmen, Fikret (2013). *Yer Yer Değilken; Su, Su İdi (Her Şey Suydu)*, Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su, Ankara: Editör: Nurettin Demir.
- Türkyılmaz, Atilla (2013). "İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları", *Bilim ve Kültür-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, s. 83-100.
- Zorluer, Selim (2018). *Çayıralan (Yozgat) Yöresinde Halk Hekimliği ve Halk İnançları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Elektronik Kaynaklar

<https://sozluk.gov.tr>